

Collectieve schuld en schaamte

15 mei 2022

Voorgangers: Juut Meijer (overweging), Tamme Wiegersma

Inleiding op het thema

Waarom komen we beste mensen hier anders bijeen, dan om gemeenschap te zijn en te vieren. In een wereld die veel vragen oproept. En waar we ook veel op onszelf zijn aangewezen, zijn er gelukkig ook plaatsen van gemeenschap. Waar je je samen kunt bezinnen, misschien wel een van de mooiste eigenschappen van plekken als deze, over hoe te denken en hoe te handelen. Het is moeilijk genoeg. Hoe met je bezorgdheid om te gaan, waar je verantwoordelijkheid te nemen. Als je niet zelf degene bent die aan de touwtjes zit en ook de zekerheid niet hebt over de afloop, toch te weten dat je er niet alleen voor staat. Samen hoop houden al is het tegen de bierkaai op.

In de afgelopen weken na Pasen stonden we in de samenleving weer stil bij het thema vrijheid. Een begrip dat in de huidige tijd voor velen gelijk staat aan doen en laten wat je wilt. Je gang gaan. Maar dat ons in de meidagen ook altijd voert naar ervaringen waar vrijheid door menselijk gedrag op het diepste niveau op het spel staat. In een geschiedenis waar altijd slachtoffers zijn - van van alles en nog wat - maar ook medeplichtigen. Als we worden meegesleept en brokken maken. In het klein, en dichtbij huis maar ook in collectieve processen in het groot. Elkaar kleineren, de wereld kapotmaken, waar je je vaak niet eens bewust bent van je eigen rol daarin, maar je wel schamen kan. Soms schaam je je kapot.

Vandaag stellen we ons de moeilijke vraag van de collectieve schuld en schaamte. In een geschiedenis die vraagt onrecht niet eeuwig te laten voortduren maar een wending te geven. Hoe ons vieren helpen kan alert en verantwoordelijk te blijven, is dan misschien wel een mooie vraag. En wat het betekenen kan samen bronnen te zoeken die je anders doen zien.

Gebed

Laten we bidden

Om gemeenschap en gezamenlijkheid

Deze zondag

Om ruimte in ons hart

Openheid

Om een woord, uw Woord dat troosten kan en richting geven

Om dromen en vertrouwen

Van heimwee en nieuw begin

Van hoe het zou kunnen zijn.

Lezing: Jesaja 24: 5 – 13

De aarde is door haar bewoners ontheiligd: zij hebben het verbond verbroken. Daarom verslindt een vloek de aarde en moeten haar bewoners boeten. Daarom wordt hun aantal zo klein en blijven er nog weinigen over. De wijn is verdroogd, de wijnstok kwijnt weg. De vrolijke feestvierders zuchten, de roffelende trommels zwijgen, het feestgedruis sterft weg. Men drinkt de wijn zonder lied, de drank smaakt de drinker bitter en de stad is één woestenij.

Op straat wordt gejammerd, alle blijdschap is gesmoord, de vreugde van de aardbodem

verdwenen. Wat rest is verwoesting, troosteloos is de vernielde poort. Zo zal het de aarde vergaan; als bij het leegschudden van een olijfboom, als bij het nalezen van een wijngaard.

Lezing: Micha 6: 1-8

Hoor toch wat de Levende zegt. Luister naar het pleidooi van de Heer die een geschil heeft met zijn volk: Die zegt: "mijn volk, wat heb ik je misdaan? Waarmee heb ik je gekweld? Ik die je heb weggeleid uit de slavernij in Egypte. Ik die Mozes zond en Aaron en Mirjam om jullie voor te gaan. Ben je dat dan vergeten, mijn volk, ken je de gerechtigheid niet meer? Dat je alleen maar denken kunt: "Wat kan ik de Heer aanbieden? Moet ik Hem tegemoet treden met brandoffers? Zou Hij eenjarige stieren aanvaarden? Kan ik Hem gunstig stemmen met duizend rammen? Of met olie, tienduizend beken vol olie? Mijn kind misschien geven voor wat ik heb misdaan?"

Terwijl jou, mens, gezegd is wat goed is. Terwijl je wéét wat de Levende van je wil! Niets anders dan recht te doen en trouw te betrachten eEn nederig de weg te gaan van je God.

Overweging

Het heeft me altijd gefascineerd in de lezingen van Pasen. De Romeinse hoofdman die op afstand het kruis gadeslaat en - te laat maar toch - die ene zin zegt: waarlijk, deze (deze Mens) was een rechtvaardige. Voorafgaand hebben we het hele proces kunnen volgen. Het verlangen van de inwoners van Jeruzalem naar een nieuw koninkrijk, een nieuwe rechtvaardige wereld. En het paradoxale als een ogenblik later bij Pilates luidkeels het tegenovergestelde geroepen wordt: 'Kruisig hem' en vriend en vijand meegenomen worden in de misdadige executie: het volk, de Romeinse machthebbers, de vrienden. Waar alleen Judas als verrader aanwijzen een lastige is. Als zoveel anderen en zelfs naaste vrienden meedoen in het verraad. Niet alleen de zo duidelijk acterende Judas, die de kus geeft, maar ook anderen: die zwijgen, in slaap vallen, die op een onbewaakt ogenblik zich laten ontvallen de man niet te kennen. Of breder nog: een volk. En dan de woorden van die Romein. Het inzicht een rechtvaardige te hebben gekruisigd. Met z'n allen!

Wat een schaamte moet dat hebben gegeven. Aan hem en vele anderen. En indirect aan ons, aan de lezer van dit verhaal dat nu al zoveel eeuwen een spiegel is voor onze wereld en voor onszelf, die meegenomen worden. Niet zo onschuldig zijn als je zelf soms denkt. Als je te laat je realiseert niet in de bres gesprongen te zijn. De vluchteling al is uitgezet, je de bedelaar al voorbij bent gelopen, de journalist al de mond gesnoerd, de belastingfraude al gezichten kreeg en kinderen al uit de gezinnen werden weggehaald. De weduwen van Srebrenica al rimpels kregen eer ze werden gehoord. De Indonesiërs, de Molukkers, de velen wier voorouders slaven waren met gevolgen tot op heden. Onze markt opgebouwd uit de producten van onze koloniën. Het vlieg- en internetverkeer groeiend over de ruggen van mensen en de natuur. De hout en plasticproductie. En ten laatste: als ook de dromen van de Poetins van deze tijd geruggesteund worden door zovelen die zich laten meenemen, niet durven, of niet weten welk nieuws nog te geloven. Misschien ook wel hier.

En nee, ik niet, denk je. Het is niet mijn schuld. Maar het is wel onze wereld, ons stemgedrag. Onze voorouders. Ons consumeren, Ons eeuwige gelijk en ook ons politiek bestel dat ook haar plaats heeft in het creëren van wederzijds wantrouwen, een nieuwe wapenwedloop en het leegroven van de aarde. Landen en overheden en kerken die het zwijgen ertoe doen. Uit gewoonte of gezagsgetrouwheid, de macht van geld en bezit, de overheid of God. Of actief steun betuigen, niet alleen aan Poetin maar aan hoeveel misstanden in de geschiedenis nog meer. Ook het rijke westen richtte en richt heel wat aan.

Komt iemand nog verder dan het op korte termijn haalbare, winstgevende. Wie of welke politicus heeft nog een groter verhaal van gerechtigheid. En wat doe ik zelf? Met mijn eigen gouden kalveren, mijn eigen toe-eigenen en zwijgen. Mijn eigen staan in een geschiedenis van eeuwen.

Maar willen we überhaupt nog wel van schuld spreken? In kerken die zolang veel te veel inspeelden op de schuld van mensen en waar we het woord schuld soms maar wat meden, want we waren er

wel een beetje 'klaar' mee, dat we schuldig waren en zondig. Mensen zijn er kapot aan gegaan. "Als iets me in de weg heeft gestaan was het die kerk wel", zei nog niet eens lang geleden iemand in een pastoraal gesprek. Ze worstelde er nog altijd mee.

Toch hebben mensen schuld. En staan we in de schuld. En vandaag hebben we het over collectieve schuld en de vraag of dát bestaat.

Kennelijk wel, zou ik zeggen. Misschien is dat wel die beroemde erfzonde, denk ik wel eens, die we voortdurend erven en doorgeven: erven van onze voorouders en doorgeven aan onze kinderen, van geslacht op geslacht. Zinnen uit het boek Exodus: "die de ongerechtigheid der vaders bezoekt aan de kinderen tot in het derde en vierde geslacht". (Exodus 34) Woorden die ervan getuigen hoe men ook lang geleden zag dat het kwaad niet van vandaag of morgen is, maar een werking is in de tijd, generaties en soms eeuwen lang.

Hannah Arendt die veel geschreven heeft over het kwaad, de "banaliteit van het kwaad" zoals zij het noemde en ook de verleiding en het meeslepende ervan, sprak liever van collectieve verantwoordelijkheid dan van collectieve schuld. Schuld zag zij als individueel, waar je zelf daadwerkelijk deel aan had. Verantwoordelijkheid, zei ze, kunnen we altijd op ons nemen. Om de geschiedenis een keer te geven en onszelf voor afglijden te behoeden.

Juist zij bracht naar voren hoe belangrijk het is een moreel kompas te hebben. Het kwaad niet zijn gang te laten gaan. Moreel oordeelsvermogen als enige waarborg om ons te beschermen tegen totalitair kwaad: het aller gevaarlijkste, als een hele samenleving aan volgzaamheid ten onder gaat en men er niet meer in slaagt tot een kritisch oordeel te komen en motivatie tot verzet verloren raakt. Verbijsterd was Arendt om het volgzaam gedrag van voormalig SS'er Eichmann, ook bij zijn verdediging voor de rechtbank in Jeruzalem. Kinderen, zei Arendt, kunnen hun ouders gehoorzamen, maar volwassenen die de bevelen van hun autoritaire leiders opvolgen, zijn niet gehoorzaam, maar medeplichtig.

Intussen was er niet maar één Eichmann, maar waren er veel meer. Zoals die er altijd zijn geweest tot in de huidige tijd aan toe. Hoe niet medeplichtig te zijn? Zeg maar eens in Rusland dat je het anders wilt. Maar ook hier zijn we medeplichtig, in hoeveel opzichten! Zoveel dingen waar je in meedoet. In wat je zegt of doet. Hoe je eet of je kleedt. En begint niet elk gevoel van verantwoordelijkheid bij dat besef: medeplichtig te zijn, ook in de schuld te staan. Ook als westerse samenleving die zich zo superieur gedragen kan, maar evengoed haar kwaad aanrichtte vroeger en nu met alle gevolgen die voortduren tot op vandaag. De welvaart waarvan ook wij profiteren, maar ook leed dat misschien ook onze families heeft getekend. Zoals politiek filosoof Janna Thompson in haar studies over het slavernijverleden spreekt van intergenerationele verantwoordelijkheid. Op veel gebieden toepasbaar.

Vandaag lezen we uit de profeten. Wat een kritische teksten. Hoe bijzonder dat religiositeit niet alleen tot acceptatie of be-amen hoeft te leiden, maar – uit God gedacht, uit hoger perspectief en 'wat je heilig is' – ook zo kritisch kan zijn. Waar gehoorzaamheid zo'n andere kleur krijgt, van het Woord van bevrijding horen, van de gerechtigheid. Niet alle religie heeft dat in die mate. Zoals heel wat religieuze literatuur wel gaat over aanvaarding van het leven (ook belangrijk), maar ook tot passiviteit leiden kan.

Misschien luister je naar dit verhaal en denk je 'ik kan niet meer doen dan ik doe.' En we kunnen ook niet alles op onze schouders nemen. Dat hoeft niet. Toch is het bijzonder hoe de geloofsgemeenschappen waartoe wij behoren en die geboren zijn uit de basisbeweging en bevrijdingstheologie met nieuwe ogen naar onze verhalen keken en ons gedrag. En ontdekten opnieuw die kritische geest in de bijbel waar vanaf het begin Gods adem blaast over de chaos, waartoe de wereld verworpen is. Een bevrijdende hand weg uit de Egyptische tirannie en dwars door de Babylonische ballingschap. En door alle verhalen heen telkens de vraag: wat maken jullie ervan als er zoveel kapot wordt gemaakt. Van Kain die zijn broer doodt tot een volk vernederd in slavernij of de macht van de grote keizerrijken tot aan de Romeinen. Altijd in het groot en - tot aan Jezus toe – ook in het klein: hoe ga je met elkaar om. De weduwe, de wees en de vreemdeling, maar ook de

arme, de lamme en de blinde, degene die het leven zwaar valt, de andersgelovige of degene met wie je niet geacht wordt om te gaan. Met telkens die ongemakkelijke, maar ook aanscherpende spiegel, die de vraag stelt: wie willen we zijn? Ik wil ons geen schuld aanpraten en ook hoeft niemand een heilige te zijn, maar ons de spiegel laten voorhouden is wel een goede zaak. Zoals profeten dat deden. Niet om de toekomst te voorspellen, maar wel te waarschuwen voor de gevolgen van je doen én van je laten. Met een wonderlijke god als meest kritisch personage, een sterk moreel kompas. Die telkens weer je tot besef roept: wát heb je ervan gemaakt én de vraag opwerpt je leven om te keren. Alsof dat altijd nog kan. Zoals onrecht generaties lang kan duren, maar de Liefde, zo zegt de Schrift, toch de sterkste is. En met ons tot het duizendste geslacht.

Een visionair en hoopgevend woord. Dat niet is hard te maken, maar ons wel bij kan staan. Met de Zelensky's en de Navalny's, de Tutu's, de Aletta Jacobsens en de Greta Thunbergs, moedige journalisten en vul zelf maar aan. Ze zijn er nog altijd in het groot en in het klein en ik ben ervan overtuigd dat ook wij dat kunnen zijn : voorvechters en vechsters voor vrijheid van mensen, voor een natuur en een wereld die we ondanks alles toekomst gunnen, vrede en - laten we hopen - nog een lange duur. Moge dat zo zijn.

Voorbeden

Wat voorbij ging klaagt ons aan
het zit onder onze huid, het spookt door ons hoofd
wat heb ik die ander aangedaan
die Molukker, de slachtoffers van Srebrenica,
de vluchteling, de slaaf?
En ons klimaat, het milieu niet te vergeten

Ik heb het achteloos gedaan
blik op oneindig, brutale glimlach
alsof het niet kwaad was, dat het was
alsof het van twee kwaden het minste was

Die tweespalt ken jij, o Levende
zo diep afgedaald en mens geworden

Hoe complex is ons bestaan
het verleden moeten we vertalen
naar het nu en de toekomst
om verantwoordelijk te zijn en te blijven voor
die ander, dichtbij, veraf

Jij schrijft immers recht langs kromme lijnen
Wonder dat er toch zoveel goed gaat
In mensen, in onze samenleving

Kunnen we bidden? Of eigenlijk alleen maar danken?
Het leven gaat niet vanzelf er is vergeving, gelukkig maar

Jij, levende, denk aan ons
in ons ingewikkelde bestaan
help ons om recht te doen, trouw te zijn
en bij jou te rade te gaan

Ga met ons, voor hen en voor ons uit in nacht, oorlog, duister

Herschep ons hart, heradem ons verstand.
Dat wij elkaar behoeden en doen leven!

Amen.